

Миле Недельковић

ЗАДРУГА У ОПЛЕНАЧКОМ КРАЈУ ДО ОВОГ ВЕКА

Не улазећи, овом приликом, у питање порекла, узрока настанка, начина одржавања и разлога пропадања, као ни у тумачења унутрашње организације, својстава и појединих функција у испољавању задружног живота — о чему постоји обиље, како наше тако и стране, и не само етнологске, литературе — у овом раду обратићемо пажњу, уз неопходни минимални историјски осврт, на појаву, учесталост и трајање задруге у народном животу до почетка овога века на подручју које, овде, називамо Опленачки крај и под којим подразумевамо територију данашње општине Топола, што се, с обзиром на више административних раздеоба чињених током времена, углавном поклапа са границама негдашње кнежине Јасенице у Крагујевачкој нахији, односно капетаније и среза јасеничког, а као предеона целина у етнологским изучавањима означава именом Горње или Крагујевачке Јасенице.

На насущну потребу организованог и систематског прикупљања грађе о задрузи у српском народном животу први је, пре равно 115 година, указао аутор који управо потиче из Опленачког краја, рођен у Доњој Трешњевици, угледни и слободоумни професор Аћим Чумић (1836—1901), подnoseћи, као редован члан Српског ученог друштва, предлог Одсеку историчком и државничком да се приступи изучавању живота народа српског, истичући у њему задругу као нарочито важан „друштвени организам“ у којем је видео ону „особитост народа селског која чини његову снагу“¹. Годињу по Чумићевом предлогу, 1872, за обреновићевску власт веома зазорни Светозар Марковић је величао породичну задругу не само као економски идеал и облик аграрног комунизма него и као „огњиште из кога је планула револуција“².

Данас је лако бити мудар и рећи: боље би било да није било како је било. Наиме, засигурно бисмо раније дошли до неких битних сазнања о задрузи да није, по науку злосрећни, стицај политичких околности противставио режиму као идеолошке барјактаре Аћима Чумића и Светозара Марковића. Ако су у страху велике очи, онда

¹ Аћим Чумић, *Предлог Одсеку историчком и државничком Срп. Учен. Друштва за изучавање живота народа српског*, Београд, 1871, стр. 21.

² Светозар Марковић, *Србија на истоку*, Београд, 1872, стр. 29.

су оне у власти која се, нарочито пољуљана (опет!) тополском буном 1877. године, плаши за сопствени опстанак, може се рећи — унезверене. Тако се једино може објаснити лицемерни и свирепи обрачун са учесницима ове буне, када је од тополског града остала само развалина, а од три куле и зидина буквално ни камен на камену³. На несрећу, власти побуњеницима додају Светозаревог брата Јеврема Марковића, кога стрељају, и главом Аћима Чумића, кога осуде на стрељање, оптужујући их као коловође, и, по логици ствари, планираном изучавању задруге се приметне траг.

Са стајалишта одакле ми посматрамо задругу, остало је, па и до данас, извесних недоречености, поготову у погледу учесталости и трајања живљења уз исто огњиште.

Трагом најранијих помена

Најранији сачувани документи старе српске државе у којима се помињу села данашњег Опленачког краја су из последње три деценије њеног постојања. То су владалачке хрисовуље деспота Ђурђа Бранковића из 1428/29. и 1429/30. године, којима потврђује баштину великом челнику Радичу Поступовићу⁴, а затим 1430/31. ктиторска даровница челника Радича Поступовића манастиру Кастамониту⁵, а пред агонију Смедерева, 1458. године, повеља којом краљ Стеван Томаш потврђује села великом логотету Стевану Ратковићу⁶. У њима се наводе и села чије је лоцирање несумњиво — Војковци, Брезовац, Шуме, Мариновац и Стрмово. Особито је велика баштина челника Радича Поступовића, која укључује 97 назива насеља, од којих у Опленачком крају 15 (у Рудничком метоху 11, а у Некудимској власти и Лепеници по два). Но, премда је разложно претпоставити да је она „самосудна и самовласна“ и да је „у привредном погледу представљала затворено газдинство, које је било у могућности да само подмирује своје основне потребе“⁷, не може се на основу повеља ништа судити о постојању задруга, јер нису дати пописи поданика, њихових кућа и привредне делатности и обавеза. Могуће је само посредно, што значи у оквирима приближног наликовања, закључивати да је стање на овим властелинствима слично оном које проистиче из података о властелинствима пописаним у Светостефанској (1318. године), Дечанској (1330) и Арханђеловској повељи (1348), из којих се види да се задруга појављивала безмало у сваком трећем домаћинству, упркос томе што јој, како установљује Стојан Новаковић, стара држава и властеоско-имовинска система није би-

³ Андрија Раденић, *О тополској буни*, „Историјски гласник“, књ. X/XI, Београд, 1961, стр. 90—98.

⁴ Љуб. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи...*, Споменик, III, Београд, 1890, стр. 3—5.

⁵ Исто, стр. 34.

⁶ Миодраг Ал. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак Скопског Филозофског факултета, IV, 2, Скопље, 1939—1940, стр. 116. и 145. Даље: Пурковић.

⁷ Гавро Шкриванић, *Властелинство великог челника Радича Поступовића*, „Историјски часопис“, књ. XX, Београд, 1973, стр. 126.

ла повољна⁸. Нешто другачију слику је створио Миленко С. Филиповић, нашавши да је, од укупно 1178 домаћинстава на Бањском, Дечанском и Арханђеловском властелинству, инокосних било 282 (23,9 одсто), очинских задруга 369 (31,3) и братских задруга 527 (44,7), видећи у очинским задругама потенцијалне праве задруге — братске⁹, а запостављајући могућност инокоштине у њиховом развоју. Ако бисмо на основу ових података одгонетали задружни живот у Опленачком крају, наишли бисмо на сваковрсне, и неотклоњиве, замке, поготову услед поређења могућих прилика у сумрак једног периода са онима у његовом зениту.

Турски и аустријски пописи

Први разговетни подаци, засад, о саставу домаћинстава у Опленачком крају долазе из турских пописа, од којих је први начињен 1476. године.

По овом првом попису, вођеном 17 година по пропасти Србије, дакле у тренутку када су се окупациона власт и привредни токови усталили, када се сравни број пописаних кућа са поименично пописаним ожењеним и неожењеним укућанима, тј. онима који плаћају, без разлике¹⁰, по 25 акчи испенце — задруга нема. Тако је у Опленачком крају, из села у село. На пример, у Божурњи је тада 25 домаћинстава (625 акчи испенце), у Винчи је тада 21 домаћинство, од чега једно удовичко (506 акчи — удовице су плаћале по шест акчи), у Манојловцима је 11 домаћинстава, од чега једно удовичко (256 акчи), док су у Блазнави 32 домаћинства, али она плаћају свега 575 акчи¹¹.

Како је Бранислав Ђурђев приметио, у северној Србији је у попису 1476. године било највише хришћана међу спахијама¹². Доста је хришћана спахија и у попису обављеном четрдесет година касније, 1516. године, дакле када се турска власт дубље укоренила на овом подручју. Истина, становништво је тада проређено, али су, и даље, домаћинства упадљиво инокосна. Тако, у Божурњи има осам домова, а у њима живе и два нежењена (250 акчи испенце), у Стрмову, селу које је постојало до 1838. године, када је раздвојено између Тополе, Бање и Липовца¹³, има пет домова, у којима су и два нежењена (175 акчи), у Блазнави је 12 кућа, од којих једна удовичка (281 акча), док је у Манојловцима процентуално најмања депопулација, али су они захваћени исламизацијом — уз три муслиманске куће, у овом селу је рајетинских шест (175 акчи)¹⁴. За-

⁸ Стојан Новаковић, *Село*, Београд, 1943, стр. 176. Даље: Новаковић.

⁹ Миленко С. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катунa*, Симпозијум о средњовековном катуну, Сарајево, 1963, стр. 68—69.

¹⁰ Милан Васић, *О кнежинaма Бакића под турском влашћу*, Годишњак Историјског друштва БиХ, год. IX, Сарајево, 1957, стр. 238.

¹¹ *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије*, приредио Ахмед С. Аличић, Чачак, 1984, књ. I, стр. 224, 230, 234. и 226. Даље: Аличић.

¹² Бранислав Ђурђев, *Хришћани спахије у северној Србији у XV веку*, Годишњак Историјског друштва БиХ, IV, Сарајево, 1952, стр. 165.

¹³ Архив Србије, КК — XV, 2208.

¹⁴ Аличић, стр. 296, 294, 301. и 297.

нимљиво је да Манојловци показују да класни интерес преваже над националним и верским. Пошто се налази у тимару хришћанина феудалца Тодора, сина Димитрија Бакића, муслиманска раја му плаћа порез, али по нижој стопи од хришћана — ожењени који живе за себице по 22 акче, а ожењени који живе у кући са својом браћом или оцем по девет акчи¹⁵, што је у попису и назначено. У наведена четири села овога пописа има 34 домаћинства и само је једно, условно узев, задружно. И у каснијим турским пописима такође не налазимо задружних кућа, што се може тумачити премештањима становништва услед ратова, сеоба, бекства, економских мотива, епидемија и др.

Ни аустријски окупациони пописи с почетка XVIII века не допуштају могућност да се говори о задрузи као честом, а камоли претежном, облику кућног живота. На основу података из 1721. године, када је у Србији (без Београда и Крајине) записано 6.020 домаћинстава, што значи да је толико било ожењених домаћина, а уз ове и 507 ожењене браће, (што у просеку значи да су тек у сваком дванаестом домаћинству била по два ожењена брата), затим 383 ожењена сина и 459 нежењене браће домаћина, Душан Ј. Поповић је израчунао да је, збирно посматрано, „број душа по дому био око чет душа, можда и шест душа, што би, чини нам се, одговарало стварности“¹⁶. Очито, иако су ово поратне године и време нечувеног аустријског глобљења, зарад чега је и пописом 1721. године, како је разложно приметио Драг. М. Павловић, пре увећан него смањен број људи у северној Србији¹⁷, до половине XVIII века, не рачунајући изнимке, не може бити говора о приметној бројности задруга ни у Опленачком крају, тим пре што се у њему велика већина села у попису 1718. године појављује као ненастањена¹⁸.

Досељавање тзв. оснивача насеља

Прилике у другој половини XVIII века, иако раздрмане Кочинском крајином, погодовале су развијању сеоског живота и тада шумадијски предели постају привлачни за насељавање и у њих, као стални млаз, притичу досељеници из свих наших области. Природно да је, са бројних погодности, Опленачки крај најпривлачнија мета досељеника.

Досељавање је углавном појединачно, а ако и долази покоја задружна кућа, браћа или отац са синовима, она се размешта успут, по различитим селима, што је и природно, с обзиром на то да је задружној кући, чије су потребе веће, теже да се цела удене у већ постојећи, какав-такав, размештај породица у селу. О раздружењу оних који су скупно долазили Боривоје М. Дробњаковић је у Опленачком

¹⁵ Милан Васић, нав. дело, стр. 238.

¹⁶ Душан Ј. Поповић, *Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира (1718—1739)*, Београд, 1950, стр. 47.

¹⁷ Драг. М. Павловић, *Аустријска владавина у северној Србији од 1718—1719, по грађи из бечких архива*, Београд, 1901, стр. 88.

¹⁸ Душан Пантелић, *Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира*, САН, Споменик XLVI, други разред 75, Београд, 1948, стр. 23—25.

крају записао: „Врло често смо слушали причу 'о три брата и три петла', тј. како су обично полазила по три брата и собом носила три петла“¹⁹, па се сваки насељавао тамо где му је певац запевао, наводећи за то више примера, међу којима и насељавање сродника тополских фамилија Манојловића и Јокића²⁰. Но, из ових предања се не види да ли су браћа полазила из матице као раздвојени најближи сродници или као задружна кућа. Да ово нису само предања лишена стварне подлоге, говори и данашњи размештај у више, па и удаљених, села многих фамилија које имају заједничког претка.

И у предањима о, тобожњем, оснивању села у Опленачком крају, што треба разматрати врло опрезно, најчешће се види карактер досељеног „оснивача“. Наиме, сва села у овој околини су несумњиво давнашња. О томе, поред турских пописа, сведоче и бројна гробља која су припадала претходном становништву, у свим селима, без обзира на то да ли се она сматрају старим или новим селима²¹. Према томе, тзв. оснивачи нису заснивали села, јер су она пре њих постојала, чак са истим називом, него су само обнављали живот у опустелом или полунапуштеном насељу. Појава оснивача има касније своју родословну потврду, поткрепљену схватањем да су од њега пристекле фамилије најстарије у селу.

По очуваном народном сећању, записаном од Дробњаковића почетком овог века, многа места су заживела доласком ових појединаца: Аранђеловац — „први је досељеник био неки **Андробаша** из Буковика“, Блазнава — **Лазар**, предак Ђиласовића, Винча — баба **Вида**, предак Лазића (Видића), Вукасовци — предак Дробњаковића (име није записано), Жабаре — баба **Јагода**, Јеловик — предак Павловића, Наталинци — први су досељеници неки **Стојко** и **Стојан**, Сараново — чукундеда **Обрен**, предак скупине фамилија званих Обренски, Љубичевац — **Петар**, предак Ерића, Доња Трешњевица — **Чума Паја**, предак Чумића, Трнава — **Стојан**, предак Стојановића, а за њим „неки **Миливоје** са сином **Чала Стојком**“, Доња Шаторња — чукундеда **Исак**. За неке, пак, прве насељенике се каже да су дошли са синовима или као браћа, не и стриктно у задрузи: Жабаре (из којих се баба Вида преместила у Јунковац) — прадед **Недељко** са седам синова, Клока — браћа **Негован** и **Василије**, Маскар — браћа Дулеси, **Јеврем** и **Ђорђе**, Рајковац — **Сима** и **Раденко**, дедови Недељковића, Шуме — оборкнез **Мирко**, који је имао шест синова)²² итд.

Веома је илустративан пример насељавања, боље рећи колонизовања, села Загорице. Бистроумни старац Гаја Пантелић, чији је отац Пантелија Десимировић био други по реду досељеник у ово село, испричао је Исидору Стојановићу, наводећи сва имена, да је Загорица насељена пре Кочине крајине доласком двадесет и три

¹⁹ Боривоје М. Дробњаковић, *Јасеница*, СЕЗБ, књ. XXV, Насеља, књ. 13, Београд, 1923, стр. 254. Даље: Дробњаковић

²⁰ Дробњаковић, стр. 362.

²¹ Јован Ердељановић, *Етнолошка грађа о Шумадинцима*, СЕЗБ, књ. LXIV, Расправе и грађа, књ. 2, Београд, 1951, стр. 78. Даље: Ердељановић.

²² Дробњаковић, стр. 261, 278, 286, 296, 300, 307, 325, 348, 358, 367, 368, 374, 301, 310, 319, 344, 375.

човека из девет села²³. Из казивања се види да су петнаесторица дошљака инокосни, у два случаја су по отац и син, а у два по два брата — но, и овде се види сродство, али не и задружни статус. Овакво насељавање, очито не само оснивачких породица села но и оних које су касније придолазиле, није ишло наруку заживљавању и дужем одржавању задруга. Конкретно, у поређењу три пописа житеља Загорице, обављених у распону од свега десет година, запажа се да ниједна кућа није константно иста у погледу састава чланова домаћинства. У првом сачуваном поименичном попису мушких глава у ослобођеној Србији (1825) Загорица има 38 кућа (у њима 49 пореских глава), у другом попису (1832/33) у њој су 43 куће (54 пореске главе), а у трећем (1836) има 46 кућа (53 пореске главе). Детаљним увидом у пописе добија се ово стање: 1825. године у Загорици су 24 инокосне куће, четири су очинске задруге и десет је братских задруга²⁴. Седам година касније, у селу су само две очинске, а тринаест братских задруга, док је 28 инокосних²⁵. Из поређења ова два пописа се види да су, изузев две братске задруге, све задружне куће доживеле извесне промене. У трећем попису, 1836. године, у Загорици је цигло једна очинска и свега пет братских задруга, а инокосних је четрдесет домаћинстава.²⁶ Од оне две непромењене задруге у претходна два пописа, сада се једна предвојила, а друга распала. Дакле, нигде се тако лепо не види као овде, у изузетно кратком временском размаку, да су домаћинства у сталној трансформацији, да су задруге кратковеке и да не опстојавају.

Родоначелници

И поглед на родоначелнике данашњих фамилија може да пружи извесно светло на задружни живот у Опленачком крају. То се најбоље одсликава у Тополи, која је од краја XVIII века историјски највидљивија. Непосредно пре првог српског устанка, са кнезовима који су пошли муселиму у Крагујевац да јемством ваде Карађорђа из апса, пошло је и 25 Тополаца.²⁷ Ови одважни Тополци, чија су нам имена углавном позната из устаничких сведочанстава, у ствари су родоначелници данашњих тополских фамилија²⁸. Да њихове куће нису биле задружне, потврђује се ускоро, 1805. године, када су, како је Прота Матеја записао, отказали послушност Вожду²⁹, што се може узети као прва обустава рада у устаничкој Србији, или, по Вукановићу, „штрајк Карађорђевићих телохранитеља“³⁰, а послушност

²³ Јанићије Ђурић — Гаја Пантелић — Петар Јокић — Анта Протић, *Казивања о српском устанку 1804*, приредила Драгана Самарџић, СКЗ, коло LXXIII, књ. 484, Београд, 1980, стр. 142. Даље: Казивања.

²⁴ Архив Србије, МФ — ЗТ, инв. бр. 624.

²⁵ Архив Србије, МФ — ЗТ, инв. бр. 600.

²⁶ Архив Србије, МФ — ЗТ, инв. бр. 466.

²⁷ *Казивања*, стр. 92—93.

²⁸ Миле Недељковић, *И просто име: сељаци, сељаци...*, „Политика“, Београд, 22. септембар 1979, стр. 12—13.

²⁹ Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, „Рад“, Београд, 1980, стр. 193.

³⁰ Т. П. Вукановић, *Производне снаге Србије у доба првог устанка*, „Врањски гласник“, књ. IV, Врање, 1968, стр. 35.

су отказали јер су коње сатрли и рухо подерали трчећи по Карађорђевој заповести тамо-амо, док им код кућа у међувремену послови пропадају³¹. Ово правдање се свакако мора узети као разлог инокосних домаћина, а не задружних људи, јер, као што је познато, задружна кућа лакше подноси одсуство мушког члана, о чијем врату све лежи, него инокосна.

И у потоње две године постојања Карађорђево Србије, када се због ратне опасности војска морала држати на окупу и егзерцирати, честа су упутства војводама да наизменично отпуштају део по део војника како би се обавили пољски радови³². У подацима најбогатијем сведочанству за изучавање овога времена, Карађорђево Деловодном протоколу, вођеном у Тополи, деоба домаћинства и иметка се помиње на три места. У једном се јавља војводи Вулу Илићу како да са братом подели нову тековину³³, на другом капетану Сићићу како да поступи са неким Радославом Матејићем што се оделио³⁴, а на трећем Крагујевачком магистрату „да отиду с Петром буљубашом (Јокићем, из Тополе — прим. М. Н.) у Пајсијевиће да разделе Јанково имање и кому за право нађу дати“³⁵. Природна деоба кућних заједница, по свему судећи, ишла је својим неумитним током, иако се зна да Карађорђе на то није радо гледао.

У самој, пак, Тополи, као и у Опленачком крају у целини, може да се, микроскопски прецизно, прати задружни живот почев од 1825, захваљујући сачуваним пописима становништва. Ако су истраживачи принуђени да се до 1825. године испомажу помоћним изворима и поредбеним претпоставкама и прорачунавањима, од ове године се има, као на длану, свако тополско домаћинство — са поименичним саставом, добном, полном и брачном структуром, уз могуће праћење свих трансформација, како у оквиру домаћинства, шире фамилије, тако и уопште насеља.

Посебно је занимљив поглед на Тополу у XIX веку са родовско-братственичког становишта, поготову услед континуираног присуства осамдесетак фамилија које у њој живе током целог прошлог века и од којих ниједна није досељена после 1809. године. Под историјски изузетно значајним и песмом овековеченим селом Тополом овде подразумевамо и данашњи град Тополу и насеље Крћевац, који су из њега настали и са којим су, све до краја прошлог века, уједно пописивани и сачињавали исту општину и исту парохију.

Година 1825 — то је време када у Тополи живе родоначелници већине данашњих фамилија. Топола, по попису те године³⁶, има равно осамдесет кућа. Ко у њима живи?

Четири родоначелника потоњих тополских фамилија су у кући чији је домаћин **Глигорије Степановић**, припадник прве шаке „војшчице српске“³⁷ која је палила 1804. ханове од Орашца до

³¹ Прота Матија Ненадовић, нав. дело, стр. 193.

³² Архив САНУ, инв. бр. 1399. № 872, 1369, 1370, 1509, 1510. Даље: *Деловодни протокол*.

³³ *Деловодни протокол*, № 609.

³⁴ *Деловодни протокол*, № 1287.

³⁵ *Деловодни протокол*, № 1620.

³⁶ Архив Србије, МФ — ЗТ, инв. бр. 625.

³⁷ *Казивања*, стр. 132.

Сибнице, (по којем ће се део потомака прозвати Глигоријевићима), налазе се и три његова сина, **Срећко**, **Јован** и **Дамњан**, од којих ће се временом приметити нове фамилије (Срећковићи, Јовановићи, Дамњановићи).

У две куће су, око истих огњишта, по три родоначелника. Браћа Арсенијевићи — **Петроније** (Петронијевићи) и Борисав, звани **Бора** (Борићи, одсељени осамдесетих година прошлог века у Марковац)³⁸, живе у заједници, а међу Петронијевим синовима је и најстарији десетогодишњи **Недељко** (Недељковићи). У заједници су и **Мијат** Веселиновић (Мијатовићи) и оба му жењена сина, **Гаврило** и **Алексије** (Гавриловићи, Алексијевићи).

У пет кућа живе по двојица родоначелника. У две су браћа по којој ће се прозвати фамилије — **Милош** и **Урош** Милојевићи (Милошевићи, Урошевићи) и **Лазар** и **Милоје** Вукајловићи (Лазаревићи, Милојевићи); у две су и очеви и синови родоначелници — **поп** Обрад (по чијем ће се занимању прозвати потомци Поповићи) је у кући са оцем **Ђорђем** (Ђорђевићи), а у другој је главом **Милета** Вукајловић, онај опасник због чијег се слободоумља и дрзновости да већ десет година лоше прича о кнезу Милошу, одбијајући му сваку покорност, ове године јасенички кнез жалио највишој власти³⁹, а уз Милету је уписан, као пристигла харачка глава, најстарији му син **Костадин** (Милетићи и Костићи); док ће у једној родоначелници бити синови, у домаћинству Новака, званог Ере, уписани су нежењени синови **Миладин** и **Лазар**, звани **Лацко** (Миладиновићи, Лазаревићи/Лацковићи).^{39а}

У тридесет и шест кућа су домаћини све сами родоначелници: **Реља** Радојичић (Рељићи), **Тодор** Павловић, звани **Тоша** (Тошићи), **Иван** Арсенијевић (Ивовићи), и један други **Иван**, старији, људина која је због снаге прозвана Иванека, уписан по оцу, негдашњем јасеничком кнезу Николи Јовановићу, као Николић, Карађорђев шурак, записан и у Деловодном протоколу као поверљив човек⁴⁰ (Ивановићи, зани Иванекићи), **Тадеја** Павловић (Тадејићи), **Стеван** Павловић, звани **Чвара**⁴¹, пребег у Кочиној крајини⁴² (Чварковићи), **Мата** Миловановић, који се такође помиње у предустаничким подухватима као поуздан⁴³ (Матићи), **Петар** (по којем ће се прозвати Петровићи) је у кући са старијим братом Јованом Јоксимовићем, **Никета** Мијаиловић (Никетићи), **Тривун** Павловић (Трифунковићи), **Живан** Алексић (Живановићи), **Тодор** Павловић, звани **Тода** (Тодићи), исто видљив у догађајима уочи устанка⁴⁴, **Митар**, звани **Тер-**

³⁸ Дробњаковић, стр. 318.

³⁹ Архив Србије, КК — XV, 613.

^{39а} На податку захваљујем Бранки Миладиновић, водичу Историјског музеја у Тополи.

⁴⁰ Деловодни протокол, № 688.

⁴¹ Када се Стеван, ситан растом, искобелао испод крупног Турчина што га беше спопао на путу, остављајући га мртвог, запрепаћени Турци рекоше: „Нема га као чвара, а уби оваквог делију!“ и отуд доби надимак Чвара. Саопштио Чета Чварковић (р. 1905, Крћевац).

⁴² Казивања, стр. 83.

⁴³ Казивања, стр. 138.

⁴⁴ Казивања, стр. 130—131.

зија (Терзићи), **Вуле** Дмитровић (Вуловићи), **Кузман** Радисављевић (Кузмановићи), Богосав Марковић, звани **Боја** (Бојићи), **Милован** Миливојевић (Милованчевићи), **Стојан** досељеник од Тимока (Стојановићи), **Ђорђе** Радисављевић, звани Ера (Ђокићи), **Милисав**, звани „Бугарин” (Милисављевићи), **Никола** Миливојевић (Николићи), **Стеван** Теодоровић (Стевановићи). Шесторица потомака старца Певре, досељеног од Сјенице⁴⁵, живе оделито, у шест домаћинстава — Павле, син Радов, звани **Павлић** (Павлићевићи), Димитрије Перић, звани **Дика**, учесник збора у Орашцу⁴⁶ (Дикићи), **Миливоје** Перић (Миливојевићи), **Матијаш** Милошевић, својевремено један од највићенијих Вождових момака⁴⁷ (Матијашевићи), **Танасије** Милошевић, кочперни Ђидија који је узиму 1804. пресвукао јарећу кожу преко мерице, начинивши тако добош, и постао добошар устаничке војске, храбро изазивајући пред кавгу непријатеља⁴⁸, (Танасијевићи), а тек пунолетни Глигорије, прозвани **Гига**, у кући је са оцем Антонијем Милошевићем (Гигићи). У засебним кућама живе и четири брата Воденичаревића, синови Пантелије — онога што је прикрио прво Карађорђево убиство Турчина⁴⁹: најстарији **Јевта**, први цариник у обновљеној српској држави⁵⁰ (Јевтићи), затим Гаврило, познат као **Гаја**, она часна старина којој је пало у део да буде сазивач првог српског устанка⁵¹, а својим отреситим сећањем и један од најбољих извора за његово изучавање⁵² (Гајићи), Милош звани Кара, који је био стално у Карађорђевој свити⁵³ и који ће сачувати предање о одсељењу последњих Бакића са Венчаца⁵⁴ и **Михаило**, на чијим плећима је лежало братовско одсуствовање по устаничким пословима (Михаиловићи). И браћа Старчевићи, Милосављеви синови, живе одељено. У једној кући је **Богих**, средњи брат, који се помиње и у Деловодном протоколу Карађорђевом⁵⁵ (Богихевићи), а у другој Татомир, звани **Таша** (Ташићи), уз најстаријег брата Лазара, једног од првих и најоданијих завереника уз Карађорђа⁵⁶. У засебном домаћинству је и **Радојко** Степановић (Радојковићи), као и Павле Мијатовић-Весић, с којим је и жена Аница, коју је уз помоћ Карађорђа отмицом узео из Рипња⁵⁷. Сима, Карађорђев сеиз⁵⁸, по оцу Јанковић, у кући је са десетогодишњим сином Срећком, прозваним **Среја** (Срејићи). Са два ожењена и два нежењена сина

⁴⁵ Породично предање. На податку захваљујем Радици Павлићевићу, директору Центра за културу „Душан Петровић Шане“ у Тополи.

⁴⁶ Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја српског устанка*, део први, Београд, 1898, стр. 51. Даље: Баталака

⁴⁷ *Казивања*, стр. 147.

⁴⁸ *Казивања*, стр. 136. и 193.

⁴⁹ Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, Београд, 1888, стр. 221.

⁵⁰ *Казивања*, стр. 198.

⁵¹ *Казивања*, стр. 95—97.

⁵² Архив САНУ, инв. бр. 1415, 1416. и 1417.

⁵³ *Казивања*, стр. 147.

⁵⁴ Исидор Стојановић, *Шта Милош Воденичаревић о српској историји прича*, „Гласник Друштва србске словесности“, II, Београд, 1849, стр. 229—231.

⁵⁵ *Деловодни протокол*, № 1481. и 1482.

⁵⁶ Баталака, стр. 51.

⁵⁷ *Казивања*, стр. 119.

⁵⁸ Прота Матија Ненадовић, нав. дело, стр. 191.

у кући је и домаћин **Риста Ђурђевић**, онај ратоборни устаник кога је због одважности Вожд од милоште прозвао „луди Риста” (Ристићи), иначе такође казивач Исидору Стојановићу⁵⁹. Док на једној страни суседују живи родоначелници, на другој се бројем кућа разграђавају потомци већ покојних родоначелника тополских фамилија. У по три куће су потомци Манојлови, Ђурини, Чолини и Стаменини (Милојеви); у по две куће су Јокини, Маркови, Маринкови, Спасини, Николе Гозића и Јовичини, а у по једној су још Благојеви, Марка званог Ђапа, Матејини, Маринка (Карађорђевог брата), Мијаила, Стојка и Живка. Међу домаћинима ових кућа су угледни учесници првог устанка — међу првима уз Карађорђа на збору у Орашцу Мијаило Манојловић⁶⁰ и с Вождом орођени Димитрије Манојловић⁶¹, Гаврило Ђурић, који је убио чувеног кабадахију крагујевачког муселима⁶², Андрија Јокић, који је пре 1804. купио са Вождом прве оке барута за будућу буну⁶³, Радојица Благојевић, плаховита јуначина коју је сам Карађорђе стишњавао да се толико не упреже⁶⁴, сада оболео од грдних рана, што их „извидати до гроба не може”⁶⁵, Риста Стојковић, спрежник Карађорђев после Кочине крајине⁶⁶, кога је Вожд, када је женио своје момке, оженио отмицом Марте из Војковаца⁶⁷, Паун Чолић, за кога се такође зна да је био међу онима који су палили ханове до Сибнице⁶⁸, Милан Марковић, један од ретких житеља Тополе што се писмености обучио⁶⁹, један од петорице писара најзначајнијег устаничког документа, Деловодног протокола⁷⁰, тек опорављен од дугова у које је запао 1822. подижући школу у Тополи⁷¹, Ранко Матејић, син тополскога кнеза Мате Јовичића, једног од најповерљивијих Карађорђевих судруга⁷². Но, у три куће већ покојних родоначелника јављају се нови родоначелници. У кући Радивоја Спасића налази се и шеснаестогодишњи син **Недељко** (по којем ће се огранак ове фамилије прозвати Недељковићима); у кући Маринка, Карађорђевог брата, налази се зидатељ тополског града **Павле**, звани Осаћанин, који се оженио Маринковом удовицом, па је у кући са синовима Јованом и Обрадом и пасторцима Стеваном и **Степаном** (Степановићи). Потичући из исте утробе ови Маринковићи и Павловићи, будући у „сродству по млеку”⁷³, кад су се делили изделили су се по

⁵⁹ Саопштио Милан Рељић (р. 1885, умро 1979). Упор. *Казивања*, стр. 100.

⁶⁰ Баталака, стр. 51.

⁶¹ *Казивања*, стр. 142.

⁶² Баталака, стр. 124.

⁶³ *Казивања*, стр. 168.

⁶⁴ Архив САНУ, инв. бр. 1416, стр. 18.

⁶⁵ Архив Србије, КК — XV, 265.

⁶⁶ *Казивања*, стр. 119.

⁶⁷ *Казивања*, стр. 147.

⁶⁸ *Казивања*, стр. 100.

⁶⁹ Милан Ђ. Милићевић, *Успомене 1831—1855*, Београд, 1952, стр. 148.

⁷⁰ Миле Недељковић, *Ко је, до сада непознати, писар Деловодног протокола Карађорђа Петровића?*, „Корац”, 5—6, Крагујевац, 1985, стр. 339—350.

⁷¹ Архив Србије, КК — XV, 389.

⁷² *Казивања*, стр. 93.

⁷³ Миленко С. Филиповић, *Сродство по млеку код Јужних Словена*, „Етнолошки преглед”, 5, Београд, 1963, стр. 34.

три стуба: пасторци и очух⁷⁴. А међу потомцима једног другог Маринка је Јован Маринковић, један од првих који су зажегли устаничке ватре, палећи, заједно са Петром Јокићем, хан у Тополи⁷⁵, а за Карађорђевог одсуствовања из Тополе су заповести војводама писане „у согласију“ са њим⁷⁶, названим кнез Јован Тополац, по чему ће му се део потомака прозвати Кнежевићима, а потомци његовог унука **Максима**, који је у овом тефтеру уписан као осмогодишњак, Максимовићима.

У самој ствари, попис из 1825. године је попис родоначелника тополских фамилија. У педесет и једној кући уписан је шездесет и један живи родоначелник. Њихово стасавање и заснивање нових фамилија, које ће се, већ у првој, најдаље другој генерацији, прозвати по њима — значи раскидање са задружним животом. Тај исти процес се огледа и међу тада пописаним потомцима седамнаесторо родоначелника који нису у животу — њихови потомци живе у преосталих двадесет и девет домаћинстава у Тополи. Домаћинства се временом деле, а деобом у првом или другом колелу углавном узимају презимена по свом оснивачу, родоначелнику. Деоба заједничког имања, раздвојена по стубовима, тј. прецима, непосредним или удаљенијим свеједно, подваја одељене задругаре и генетски. Присуство, у истом тренутку, као савременика, оволиког броја родоначелника у Тополи 1825. године говори о динамичном разграњавању родовских стабала, што је доказ раскидања задружног живота.

При томе, задруга није тако честа, а поготову не тако дуготрајна у оквиру истог домаћинства. Недвосмислено и конкретно задружно стање у Тополи имамо у попису 1825. године. Од осамдесет домаћинстава, четрдесет и девет је инокосних. Очинских задруга је четрнаест (од тога осам са једним ожењеним и једним или више нежењених синова, а пет са по два ожењена сина, док су у једном домаћинству очух и ожењени пасторак). Братских задруга је седамнаест (од тога десет у којима је ожењени брат у заједници са једним или више нежењене браће, три у којима су по два ожењена брата, једна у којој су ожењени домаћин, домаћинов брат и домаћинов син, затим две у којима су по три ожењена брата и једна у којој су четири ожењена брата). Другим речима, инокосних домаћинстава је 61,25 одсто, очинских задруга је 17,5 одсто, а братских задруга је 21,25 одсто.

Деобе

У попису обављеном седам година касније, 1832/33. године⁷⁷, Топола има 108 кућа. Сада су 73 инокосне; очинских задруга је 14 (од тога је у осам отац са једним ожењеним и једним или више нежењених синова — тзв. потенцијалне братске задруге, а у шест отац са по два ожењена сина); братских задруга је 21 (од тога десет у који-

⁷⁴ На податку захваљујем Бранку Маринковићу (р. 1920, Крћевац).

⁷⁵ Баталака, стр. 68.

⁷⁶ Деловодни протокол, № 1060.

⁷⁷ Архив Србије, МФ — ЗТ, инв. бр. 599.

ма су ожењени брат са једним или више неожењене браће, осам у којима су по два ожењена брата, две у којима су по стриц и синовци, а једна у којој су зет и шурак). Процентуално је инокосних 67,6 одсто, очинских задруга 13 одсто, а братских задруга 19,4 одсто. У поређењу са процентима истих врста кућа у 1825. години, рекло би се — стање безмало непромењено.

Међутим... За само седам година, колико је протекло између ова два пописа, структуралне промене су се десиле у више од половине домаћинстава. Промена није било у 37 инокосних домаћинстава (од 49 у 1825), а од свих задружних кућа, којих је 1825. била 31 (14 очинских и 17 братских) без промена је свега — једна! Број и проценат су варљива статистика када је реч о задрузи. Шта се збило са задругама из 1825. године? Већих задруга више нема. Она највећа, у којој су била четири ожењена брата (задруга Радојице Благојевића, који је у међувремену умро), разбила се на три инокосне куће, а у четвртој су Радојичини синови Сима и Иван, од којих је први ожењен. Ни задруга са тројицом ожењене браће више нема. Обе такве из 1825. су се распале — једна на три инокосне куће (задруга Андрије Спасића), а друга на две инокосне и једну у којој је домаћин са једним жењеним и четири нежењена сина, (задруга Мијаила Манојловића). И све три задруге од по два жењена брата из 1825. године су раздружене — наместо њих је шест инокосних домаћинстава. А од потенцијалних правих братских задруга (тамо где је у кући само по један од ожењене браће), каквих је 1825. године било десет — подељено их је шест. Од очинских задруга са по два жењена сина — три су постале инокосне, једна братска и само је једна (она Павла Весића) без икаквих промена.

У овом међувремену је у Тополи обављена најмање двадесет и једна деоба. Подељено је дванаест братских задруга, седам очинских задруга и две инокосне куће. Како су ове деобе протекле, може се нагађати, али биће, највероватније, без спорова, јер о њима није остало трага, као што је остало о деоби 1822. године Милоја Веселиновића са братучедом Живаном, о чему је кнез јасенички Милутин Савић Гарашанин известио 10. августа кнезове Народне канцеларије у Крагујевцу⁷⁸. У овој деоби, и поред тога што су на њу изашли „12 кметова тополски“, Живан, који са стрицем Милојем од Кочине крајине живљаше „у јединству“, и поред тога што је добио два исета, а стриц једно, није благодаран него не пристаје „без великог суда“ на оно што су кметови нашли да је право, а што је, по речима Гарашаниновим, за Милоја неправедно, а не за њега.

Од кућа које постоје 1832/33. године у Тополи, 35 инокосних је потекло из оних које су 1825. године биле очинске или братске задруге. Од 14 очинских задруга, пет је настало од инокосних кућа, три од братских задруга, а шест од задруга које су и претходно биле очинске. Од 21 братске задруге — четири су створене од инокосних кућа, једна из очинске задруге, 12 од задруга које су, уз извесне измене, и претходно биле братске, две су стричевске, једна зетовска и једна новонастала.

⁷⁸ Архив Србије, Збирка Мите Петровића, XXX, 130.

У погледу ожењених (пореских) глава у односу на број кућа у Тополи, стање је следеће: до тридесетих година XIX века у свакој трећој кући су по два ожењена, од 1830. до 1834. у свакој четвртој, а 1863.⁷⁹ и 1885.⁸⁰ (када се више није плаћало по ожењеном) у свакој шестој. (Табела бр. 1).

Табела бр. 1

ПРЕГЛЕД БРОЈА КУЋА И ПОРЕСКИХ ГЛАВА У ТОПОЛИ У XIX ВЕКУ*

Година	кућа	пореске главе	просечно у кући
1819	71	97	1,36
1820	71	94	1,32
1821	71	94	1,32
1822	73	94	1,28
1823	77	101	1,31
1824	80	105	1,31
1825	79	106	1,34
1826	82	109	1,32
1830	96	120	1,25
1831	104	126	1,21
1832/33	108	120	1,11
1834	112	139	1,24
1836	116	138	1,18
1839	126	146	1,15
1863	150	286	1,14
1885	377	435	1,15

* Извори: од 1819. до 1826 — Радосав Марковић: Крагујевачка нахија 1815—1839, Београд, стр. 509, 513, 516, 521, 529, 531, 538. и 543. За 1830 — Тефтер арачки, бр. 557, 1831 — Тефтер арачки, бр. 567, 1832/33 — Тефтер арачки, бр. 599, 1834 — *Miscellanea* — Мешовита грађа, књ. XIII, Београд, 1984, стр. 76, 1836 — Тефтер пореских глава, бр. 465, 1839 — Тефтер пореских глава, бр. 520, 1863 — Пописна књига, Архив Србије, инв. бр. 163, 1885 — Пописна књига, Архив Србије, инв. бр. 203.

У пописним пресецима 1832/33, 1863. и 1885. године број укућана у домаћинствима је прилично константан — између седам и шест, што, опет, више упућује на проширену породицу (типа: брачни пар домаћина, до троје деце, једно од домаћинових родитеља и домаћинов неожењен брат или неудата сестра). (Табела бр. 2). Истражујући сродничке називе у поретку учесталости, амерички етнолози Џоел М. Халперн и Барбара Керевски-Халперн су на попису Орашца из 1863. године установили овај низ: 1. син, 2. кћи, 3. до-

⁷⁹ Архив Србије, Министарство финансија — одељење промишљености, Пописна књига Округа Крагујевачког, Среза јасеничког 1863, инв. бр. 163. Даље: Попис 1863.

⁸⁰ Архив Србије, Министарство финансија — одељење промишљености, Пописна књига Округа крагујевачког, Среза јасеничког, 1885, инв. бр. 203.

Табела бр. 2

ПРЕГЛЕД ДОМАЋИНСТАВА ПРЕМА БРОЈУ УКУЋАНА
У ТОПОЛИ У ПОПИСИМА 1832/33, 1863. И 1885. ГОДИНЕ

Број укућана	Број домаћинстава					
	1832/33	%	1863.	%	1885.	%
1	—	—	11	4,4	13	3,45
2	6	5,56	21	8,4	26	7
3	7	6,48	13	5,2	37	10
4	12	11,11	28	11,2	48	12,73
5	13	12,03	29	11,6	59	15,65
6	14	12,96	32	12,8	55	14,6
7	15	13,89	29	11,6	47	12,5
8	9	8,33	28	11,2	30	8
9	10	9,25	18	7,2	17	4,5
10	6	5,56	15	6	10	2,65
11	7	6,48	8	3,2	16	4,24
12	2	1,85	6	2,4	6	1,59
13	3	2,78	7	2,8	5	1,33
14	—	—	1	0,4	2	0,53
15	1	0,93	2	0,8	4	1,06
16	—	—	—	—	1	0,27
17	1	0,93	1	0,4	—	—
18	—	—	1	0,4	—	—
19	1	0,93	—	—	—	—
20	—	—	—	—	—	—
21	1	0,93	—	—	—	—
УКУПНО:	108	100	250	100	377	100

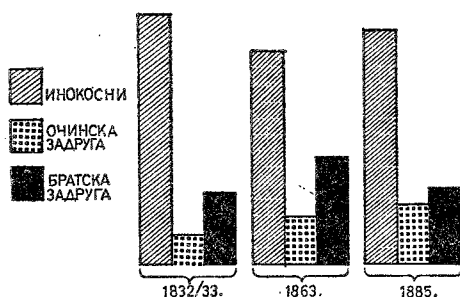
маћин, 4. жена домаћина, 5. брат, 6. снаха (за братом или сином), 7. унук, итд.⁸¹

Као и у поређењу пописа 1825. и 1832/33. године, прилично је константан однос инокосних и врста задружних кућа у Тополи у пописима 1863. и 1885. године, такође и у поређењу сва четири ова пописа. (Табела бр. 3).

Но, односи и проценти не смеју да нас заварају и замагле нам конкретно живљење и пулсирање задруге. Топола 1825. има 80 кућа, а 1885. године 377. Дакле, за шездесет година — од сваке куће настало је, у просеку, безмало нових пет. И овај податак говори против задруге. Потврду за то поново налазимо у генеалогском увиду. Од сваке куће тополских староседелаца из 1825. настале су, у просеку, у 1885. нове четири. (Табела бр. 4).

Најподробнијим генеалогским понирањем у Тополу од 1825. до 1885. године може да се установи следеће: ни једна од кућа које су 1825. задружне није задружна у 1863. години; а оне које су задружне 1863. године — нити су то претходно биле, нити ће то остати у попису 1885. године; док оне које се 1885. године појављују као задружне — настају по основи сасвим новог, природног, породичног бујања.

⁸¹ Joel M. Halpern — Barbara Kerewsky-Halpern, *A Serbian Village in historical perspective*, New York, 1972, p. 29.

Табела бр. 3

ПРЕГЛЕД ИНОКОСНИХ И ВРСТА ЗАДРУЖНИХ КУЋА У ТОПОЛИ
У ПОПИСИМА 1832/33, 1863. И 1885. ГОДИНЕ

САСТАВ ДОМАЋИНСТВА	1832/33		1863		1885	
	кућа	%	кућа	%	кућа	%
<i>Инокосни</i>	73	67,60	145	58	241	63,92
<i>Очинска задруга</i>	14	12,96	32	12,8	59	15,65
отац и ожењен син	9	8,33	25	10	46	12,2
отац и два ожењена сина	5	4,63	6	2,4	10	2,65
отац и три ожењена сина	—	—	1	0,4	2	0,53
таст и зет	—	—	—	—	1	0,27
<i>Братска задруга</i>	21	19,44	73	29,2	77	20,43
ожењен брат и неожењена браћа	10	9,25	19	7,6	22	5,83
два ожењена брата	9	8,33	35	14	20	5,3
три ожењена брата	—	—	1	0,4	5	1,32
два неожењена брата	—	—	5	2	8	2,12
три неожењена брата	—	—	1	0,4	—	—
четири неожењена брата	—	—	—	—	1	0,27
два ожењена брата и њихов неожењен синовац	—	—	3	1,2	1	0,27
два ожењена брата и њихов ожењен синовац	—	—	—	—	1	0,27
два неожењена брата и њихов неожењен синовац	—	—	1	0,4	—	—
ожењен и неожењен брат и њихов неожењен синовац	—	—	—	—	1	0,27
ожењен стриц и неожењени синовци	1	0,93	5	2	5	1,32
ожењен стриц и жењен синовац	—	—	—	—	1	0,27
два жењена брата од стричева	—	—	—	—	2	0,53
отац, неожењен син и неожењен синовац	1	0,93	1	0,4	7	1,85
отац, неожењен син и жењен синовац	—	—	1	0,4	1	0,27
отац, ожењен син, и неожењен синовац	—	—	1	0,4	—	—
отац, ожењен син и ожењен синовац	—	—	—	—	1	0,27
ујак и сестрићи	—	—	—	—	1	0,27
УКУПНО	108	100	250	100	377	100

Табела бр. 4

ПРЕГЛЕД БРОЈА КУЋА ПО ФАМИЛИЈАМА У ТОПОЛИ У ПОПИСИМА 1825, 1832/33, 1863. И 1885. ГОДИНЕ

ФАМИЛИЈА	Број кућа у пописима				Воденичаревићи	1	1	2	—
	1825	1832/33	1863	1885					
					Пантелићи	1	1	2	—
					Јевтићи	1	1	1	2
					Гајићи	1	1	2	3
					Михаиловићи	1	1	4	5
									1
Манојловићи	3	7	11	19	<i>Вукајловићи</i>				
Јокићи	2	3	9	10	Лазаревићи	1	2	2	2
Ђурићи	3	4	9	11	Милојевићи	—	—	1	2
Благојевићи	1	5	8	11	Милетићи	1	1	2	4
Чолићи	3	3	6	10	Костићи	—	—	1	2
Марковићи	2	2	5	7					
Марковићи (Ђапићи)	1	1	3	3	<i>Арсенијевићи</i>				
Маринковићи	2	3	4	5	Ивовићи	1	1	3	8
Кнежевићи	—	—	6	2	Борићи	—	1	2	—
Максимовићи	—	—	1	2	Петронијевићи	1	1	2	2
Маринковићи	1	2	1	1	Недељковићи	—	—	1	3
Павловићи	—	—	1	2					
Степановићи	—	—	—	1	Ристићи	1	2	7	8
Матејићи	1	1	—	3	Рељићи	1	2	9	18
Спасићи	2	4	10	16	Срејићи	1	1	3	3
Недељковићи	—	—	—	1	Тадејићи	1	2	2	4
Стаменићи	3	4	3	4	Ивановићи	1	1	2	2
Госићи	2	3	2	1	Ђорђевићи	1	2	3	5
Стојковићи	1	1	—	—	Поповићи	—	—	2	5
Милованчевићи	2	3	9	17	Тодићи	1	1	4	9
Мијатовићи	2	2	3	2	Стевановићи	1	1	7	8
Гавриловићи	—	—	—	2	Урошевићи	1	1	1	3
Алексијевићи	—	—	—	1	Милошевићи	—	—	2	2
Живановићи	1	1	2	3	Петровићи	1	1	3	10
<i>Милошевићи/Перићи</i>					Матићи	1	1	3	3
Павлићевићи	1	2	7	11	Чварковићи	1	1	1	1
Дикићи	1	2	3	3	Трифунковићи	1	1	4	3
Миливојевићи	1	1	1	2	Никетићи	1	1	3	3
Матијашевићи	1	1	2	4	Терзићи	1	1	1	3
Танасијевићи	1	1	2	5	Вуловићи	1	2	1	1
Гигићи	1	1	1	4	Кузмановићи	1	1	1	2
<i>Старчевићи</i>					Бсјићи	1	1	2	6
Ботићевићи	1	2	3	6	Тошићи	1	1	2	4
Ташићи	1	1	1	1	Миладиновићи	1	1	2	2
<i>Степановићи</i>					Лазаревићи	—	1	1	1
Радојковићи	2	2	2	5	Ђокићи	1	1	1	1
Глигоријевићи	2	3	7	9	Мијаиловићи	1	1	1	—
Срећковићи	—	—	—	4	Стојановићи	1	1	1	—
Јовановићи	—	—	—	3	Николићи	1	1	1	—
Дамњановићи	—	—	—	1	Јовичићи	2	1	—	—
					Милосављевићи	1	1	—	—
					Живковићи	1	—	—	—
					УКУПНО	80	107	215	332

Извори: за 1825 — Тефтер арачки, бр. 625; за 1832/33 — Тефтер арачки, бр. 599; за 1863 — Пописна књига, АС, инв. бр. 163; за 1885 — Пописна књига, АС, инв. бр. 203. Курзивно су штампана старија заједничка презимена појединих сродних породица. Породице млађе по происхођењу штампане су испод породица од којих потичу увучене удесно

Задруга — између ауторитета оца и самосталног привређивања: угледни тополски домаћин Јовица Манојловић снимљен 1912. године са супругом, синовима, (некима већ одељеним), кћерју, снахама, унуцима и унукама

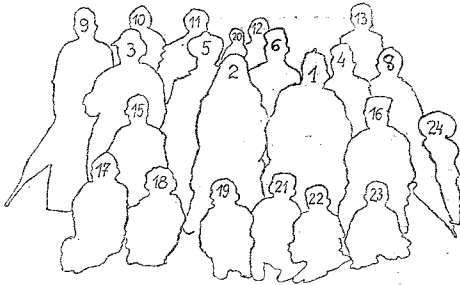
Шездесет година — то је време у којем могу да се појаве и видно учествују у животу две нове људске генерације. Излази, на основу тополског материјала, да ако су две генерације биле у задрузи — трећа је инокосна, а ако унуци заснивају задругу — њихови очеви и дедови су живели инокосно.

Како то народ мудро каже: време гради — време разграђује. Све под капом небеском, па тако и задругу. На њу се у првом реду и односи ово народно веровање, записано почетком овог века управо у Опленачком крају: „Верује се у народу, да данас имућство једног сељака траје 50 година; после се мора или у нечем изменити или пропасти сасвим.“⁸²

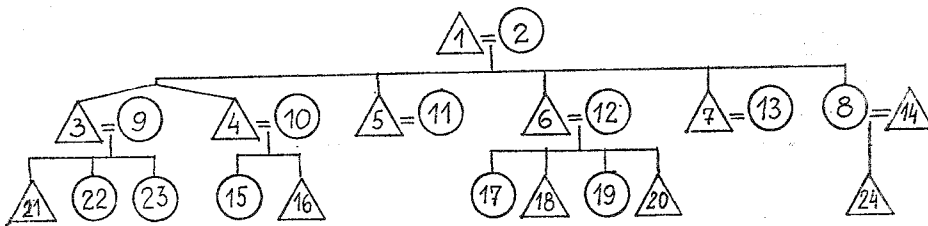
Нека претходна схватања

Да се са крајњом обазривошћу тек смеју извлачити закључци о појединим питањима задруге, поручују и њени најпреданији изучаваоци, попут Васиља Поповића, који се не устручава од научног

⁸² Јеремија М. Павловић, *Живот и обичаји народни у Крагујевачкој Јасеници у Шумадији*, СЕЗБ, књ. XXII, II одељење, књ. XII, Београд, 1921, стр. 82.

Објашњење за фотографију и генеалогију: Јовица Манојловић (1) са супругом Спасенијом, рођеном Рељић (2); њихови синови Живота (3) и Благоје (4) — близанци, Милан (5), Драгиша (6) и кћер Лепосава, удата Ивановић (8); снахе Милица, рођена Анастасијевић, из Рабровца (9), Станија, рођена Спасић (10), Станојка, рођена Радосављевић (11), Радојка, рођена Луковић, из Белосаваца (12), Станија, из Орашца (13); унучад Даринка (15) и Живота (16) — деца Благоја и Станије, рођ. Спасић, Милена (17), Миодраг (18), Миља (19) и Војислав (20) — деца Драгише и Радојке, Јован (21), Милена (22) и Лепосава (23) — деца Животе и Милице; унук Живота Ивановић (24); на снимку недостају Јовичин син Периша (7) и зет Драгутин Ивановић (14) из Крћевца. (Из породичног албума Лепосаве Манојловић, удате Ђорђевић — на слици: девојчица у дну, крајња десно, означена бројем 23)

nescimus,⁸³ или Јасне Андрић, која предочава да ћемо се у понечем и даље налазити у релативно затвореном кругу недоумица, док се не обаве „истраживања на јужнословенском и околном подручју, даљње сакупљање грађе и њена знанствена етнолошка обрада“.⁸⁴

О задрузи се писало често успутно. И са много уопштавања. Или идеализације. Тако и Светозар Марковић, који није одгајен у задрузи, поистовећује породицу са задругом, а у моби, спрегу, позајмици и бачијању види „узајамну спрегу између задруге“, занемарујући постојање на селу инокосних породица и не двојећи довољно разговетно пауперизацију од инокоштине. И Чумићев предлог Српском ученом друштву, иако обазриво постављен, о приступу пању изучавања задруге, помало је носталгични ламент. Упућен на школовање, Аћим Чумић је могао само да понесе дечачки идеализовану слику родитељског дома, не и искуство задружног живота. Најпотпунији попис обављен у Србији у прошлом веку, 1863. године,

⁸³ Васиљ Поповић, *Задруга (Теорија и Литература)*, Сарајево, 1921, стр. 32.

⁸⁴ Jasna Andrić, *Zadruga, novija istraživanja, njihova svrha i rezultati*, »Etnološki pregled«, 10, Cetinje, 1972, str. 58.

⁸⁵ Светозар Марковић, нав. дело, стр. 19.

дакле осам година пре него што ће Чумић поднети свој Предлог, пружа врло тужну слику његовог домаћинства у Доњој Трешњевици, иако је оно једно од три најбогатија у селу. Уз, једино код њега, етикетајуће „Господин“, уписан је као домаћин „Аћим Чумић, професор“, а с њим у кући су још десетогодишњи брат Петар, ученик и шеснаестогодишња сестра Марта. Чумићево домаћинство има „18 њива 31 плуг, 6 воћњака 5 плугова, 6 ливада 16 коса, виноград са заватом 7 мотика“, ту су још „кућа с више зграда, једне воденице пола, а друге осми част“, што се све процењује на 445 дуката цесарских“, али приходи нису од имања него „од плате 29 талира месечно.⁸⁶ Очито, економија запуштена, млади у одласку (службовање, школовање, удаја), од задруге ни корова — као оовремена слика тзв. старачких домаћинстава.

И трезвени Вук Караџић, који такође није одрастао у задружној кући, на граници је да апсолутизује задружни живот када у „Даници“ за 1827. годину пише: „Срби живе *понајвише* (подв. М. Н.) у задрузи: у њекојим кућама има по 4 по 5 ожењени људи, а једноглаваца је мало.“⁸⁷ На другом месту, писаном знатно касније, под насловом „Задруга“, он је опрезнији: „По тријесторо чељади *слушао сам* (подв. М. Н.) у Србији да се налази у једној кући...“⁸⁸ Дакле, Вук, који је са много људи био у дотицају, много кућа видео, а у првом устанку већ Србијом прошао од Дрине до Тимока, није се уживо осведочио о овако многочланој задрузи, него је то записао по чувењу. Некако у време кад је Вук ово писао, обављен је, 1834. године, први попис целокупног становништва у Србији, обухватајући и женско становништво. У Србији је, по овом попису, било укупно 103.055 кућа, а „сума свију душа“ у њима је 666.856, дакле свих житеља младе кнежевине,⁸⁹ што значи да просечно домаћинство броји 6,47 укућана, док је у Тополи просек нешто виши — 7,38, јер у њених 112 кућа те године живи 827 лица.⁹⁰ Да би у једној кући било онако како је Вук чуо, у шест кућа би морали, поред ње, да живе све сами „једноглавци“. А то значи да би се „понајвише“ живело — инокосно.

Ни Милан Ђ. Милићевић није потекао из задружне куће, а прича о томе како је његов прадеда Милић поделио своју задругу,⁹¹ само потврђује правило њене цикличности у животу појединих породица. Врло је упутна Милићевићева припомена „о задрузи или, како сељаци често веле, о народу који живи у једној кући, и греје се на једном огњишту“,⁹² јер ово одређење садржи разликовање, подразумева и инокоштину, и као да је исказано од незадругара.

⁸⁶ *Попис 1863*, Општина Доња Трешњевица, р. бр. 20.

⁸⁷ Вук Стеф. Караџић, *Даница...*, Сабрана дела, књ. VIII, „Просвета“, Београд, 1969, стр. 167.

⁸⁸ Вук Стеф. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела, књ. XVII, „Просвета“, Београд, 1972, стр. 326.

⁸⁹ Лепосава Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, *Miscellanea* — Мешовита грађа, књ. XIII, Београд, 1984, стр. 114.

⁹⁰ Исто, стр. 76.

⁹¹ ГСУД, VII, стр. 156—157.

⁹² Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, СЕЗБ, књ. прва, Београд, 1894, стр. 5.

Представљајући стање у Округу крагујевачком, у који је улазио и Јасенички срез, Милићевић у „Кнежевини Србији“ саопштава: „Задруге су и овде, као и свуда, заљуљане; стари свој облик изгубиле су,⁹³ али овај став остаје на спољном опису.

Преузимајући податке од Максима Ковалевског, погрешно уопштавање је избегао и Фридрих Енгелс, посвећујући у свом знаменитом делу о пореклу породице једну страницу унутрашњем устројству наше задруге, наглашавајући да патријархалну кућну заједницу „још данас налазимо код Срба и Бугара под именом задруга или братство“ и да „јужнословенска задруга даје најбољи *још живи пример* такве породичне задруге“,⁹⁴ (подв. М. Н.), заправо видећи у постојању задруге остатак једног прелазног облика ка индивидуалној породици модерног света.

Несумњиво, живи примери, па и оазе задружног живота као претежног облика у појединим етапама прошлости и садашњости и појединим нашим крајевима, могу се наћи и у наше дане, као у Ливањском пољу, у којем је до 1878. године живот у задругама, како целокупног хрватског и српског и већине муслиманског становништва био „општа појава“,⁹⁵ тј. „живело се искључиво у породичним задругама“,⁹⁶ или у Имљанима, где је установом задруге „још крајем прошлог века било обухваћено све становништво овога краја“, а између два светска рата „задружни живот преовлађивао и тада“ и где се после ослобођења 1945. године очувао знатан број задруга, јер је шездесетих година трећина становништва Имљана живела задружним животом,⁹⁷ или се могу наћи сада у Новопазарском крају (недавно издељена задруга Гицића у Жабрени код Дуге Пољане, или још монолитна задруга Рахмана Сејдовића у пештерском селу Рашковићу,⁹⁸ а није искључено да ће се погдеде, макар и у модификованом облику, јавити и убудуће.

Упрощавања слика и пребрзог уопштавања, када је реч о учесталости и трајању задруге, има напретек. Једно од таквих, које се односи на Опленачки крај, налазимо код Јеремије М. Павловића. По њему, у старо доба, за Турака, „народ у Краг. Јасеници живео је задружним животом“, у прошлом веку „такве су се куће постепено делиле и ишчезавале“, а почетком овог века „свуда имамо индоскопне породице“.⁹⁹ Ово се лако оповргава. Не само, на тополском материјалу, за прошли век, него и за почетак овог века. Истих година када је Павловић ово писао, Јован Ердељановић, ма и у лаганим и краткотрајним теренским пропутовањима са својим студентима, налази задруге у Опленачком крају од 1908. до 1912. године

⁹³ Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, стр. 299.

⁹⁴ F. Engels, *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države*, Zagreb, 1945, str. 51.

⁹⁵ Nikola Pavković, *Selo i zadruga u Livanjskom polju*, p. o., »Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu«, etnologija, Sarajevo, 1961, str. 190.

⁹⁶ Isto, str. 199.

⁹⁷ Nikola F. Pavković, *Društvene i običajno-pravne ustanove u Imljanima*, p. o., »Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu«, etnologija, Sarajevo, 1962, str. 125. i 136.

⁹⁸ Материјал прибран у Завичајном музеју у Новом Пазару.

⁹⁹ Јеремија М. Павловић, нав. дело, стр. 81.

(Белосавци, Орашац, Божурња),¹⁰⁰ од којих прилаже слику тридесеттрочлане задруге Петра Чолића у Божурњи.¹⁰¹

Особито су за даљи приступ у изучавању задруга значајни погледи Стојана Новаковића. Критички приступивши материјалу што су у крајинском, ужичком, рудничком, подрињском и ваљевском округу скупили његови савременици (А. П. Ивановић, С. Обрадовић, Јов. А. Мишковић, Алекса С. Јовановић), умни Новаковић је учео да „савремени посматраоци сеоског живота међу Словенима Балканског полуострва нису нашли никаквих трагова задружне сеоске имовине у великом“¹⁰² и, не негирајући притом да је задруга било, наглашава „како је увек било и инокоштина и задруга“.¹⁰³ Седам деценија после Стојана Новаковића, амерички научници Хамел и Халперн, сагледавајући српско друштво са демографског становишта, истовременост и цикличну смену задруге и инокоштине изразили су овом тезом: „Породична задруга је производ локалног проширења и окупљања чланова задруге око једног језгра мушкараца. Она је ретко остала недирнута за више од две генерације... Може се очекивати да ће исто домаћинство, посматрано у различитим временским тренуцима, имати различите облике организације.“¹⁰⁴ У Опленачком крају се то не може очекивати, у њему је — тако било.

Природну смењивост у одређеним размацима задруге и инокоштине у оквиру исте породице, проицљиво, смирено, као кад су у питању уобичајене ствари, и народски језгровито изражава у писму о деоби задруге у Тополи 20. августа 1822. године Милутин Савић Гарашанин овим речима: „дошло време и разделили се“.¹⁰⁵

*

* *

Разматрајући задружни живот у нашем средњовековљу, Стојан Новаковић је утврдио да „сваколика гледишта, с којих су досад покушавана посматрања овога облика народног друштвеног и економског живота за старе српске државе, траже озбиљних исправака“.¹⁰⁶ Чини се, на основу свега, да овај став треба оснажити и на гледање на задругу у каснијим временима, а свакако кад је реч о учесталости и трајању њеном у породичном животу и организовању живљења уз исто огњиште.

Да у време робовања под Турцима српски народ није претежно живео, а камоли искључиво, у задругама, разговетно показују турски пописи из XV и XVI века за Опленачки крај, мада их, услед могуће народне тежње да прикрије стварно стање, треба узети са

¹⁰⁰ Ердељановић, стр. 135—136.

¹⁰¹ Исто, табла XIII.

¹⁰² Новаковић, 134.

¹⁰³ Исто, стр. 151.

¹⁰⁴ Joel M. Halpern — E. A. Hammel, *Srpsko društvo u Karadordevoj Srbiji, »Stanovništvo«, god. XII—XIII, br. 3—4, juli—decembar 1974 — 1—2, januar—jun 1975, Beograd, str. 138.*

¹⁰⁵ Архив Србије, Збирка Мите Петровића, XXX, 130.

¹⁰⁶ Новаковић, стр. 176.

извесном резервом. Но, турске пописе потврђују и аустријски пописи почетком XVIII века, када такође задруга није посебно видљива. На слику ових пописа складно налаже народно памћење о досељавању и размештању у Шумадији многих данас сродних фамилија. Уз то, у прилог задрузи не говори ни родословно сећање на прве досељенике, тзв. осниваче села, иначе претке садашњег становништва у многим опленачким селима. Да је колонизовање опленачких села до Кочине крајине текло појединачним прибирањем, а не задружним заузећем, сведочи памћење на више узастопних сељакања исте породице у области, као и пример насељавања села Загорице. Издвајање родоначелника и разгранавање родовских стабала, као што се то показује у Тополи, говори о ломности и неизбежној дељивости задруге, најдаље у трећој генерацији задругара. Пописи становништва у Опленачком крају показују током XIX века да је на сваких тридесетак година увек нова формација поједине породице у односу на претходни попис. Чак и уз уважавање тзв. потенцијалних задруга као стварних, пописи Тополе током прошлог века указују тек на сваку трећу кућу да је задружна, и то не нарочито многољудна. Као што је живот придолазио, тако је континуиран, и прилично уједначен, процес интерференције задружног и инокосног облика породице. Никад статичан, нити завршен.

Mile Nedeljković

EXTENDED FAMILY GROUP IN OPLENAC AREA UP TO THIS CENTURY

According to many sources (medieval document attesting presents by Serbian reigns, Turkish registers of XV and XVI centuries, Austrian occupation 1721 register), the folk tradition about village origin and memories about migration settlement of several families, especially XIX century registers which are detailed, Author follows the transformation of family life, especially concerning the number and frequency of large family groups, coming to the conclusion that such groups are in the continuous process of emerging and disappearing within one family. It is interchanging with the living mode known as »inokoština«, not being the static mode of living around same home, accordingly it follows the biological development of economical separation, latest in third generation of each family.